

HISTORIJSKI RAZVOJ TRGOVAČKOG PRAVA: OD DREVNIH VREMENA DO SREDNJEG VIJEKA

Stručni rad
UDK: 347.7 ".../14"

DOI: 10.51558/2712-1178.2023.9.1.289

Dr. sc. Kenad Osmanović
Ustavni sud Bosne i Hercegovine
e-mail: kenadosmanovic@gmail.com

Sažetak

Ovaj članak istražuje historiju trgovačkog prava od drevnih vremena do srednjeg vijeka, fokusirajući se pri tome na utjecaj različitih civilizacija, uključujući Mezopotamiju, Fenikiju, Grke, Rimljane i Arape, na njegov razvoj. Članak također ispituje kako su se trgovačke prakse prenosile iz jedne civilizacije u drugu, što je u konačnici dovelo do stvaranja *lex mercatoria*, prve faze razvoja modernog (međunarodnog) trgovačkog prava.

Ključne riječi: Trgovačko pravo, *lex mercatoria*

1. Uvodna razmatranja

Zbog nepostojanja pisanih tragova, dobar dio naše zajedničke prošlosti će zauvijek ostati obavijen velom misterije. Ipak, postoji dovoljno dokaza za zaključak kako je trgovina vjerovatno stara koliko i sam čovjek,¹ pa tako Smith navodi kako ona zajedno sa umjetnošću i religijom predstavlja jedno od obilježja naše vrste.² Prije nego što su prve civilizacije ugledale svjetlo dana, postojali su široko rasprostranjeni sistemi trgovine na daljinu,³ a naši drevni preci su trgovali na lokalnom, regionalnom, a pone-

- 1 Curtin, P. D. (1984.), *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge University Press, Cambridge, 60.
- 2 Smith, R. L. (2009.), *Premodern Trade in World History*, Routledge, London, New York, viii.
- 3 Ekholm, K., Friedman, J. 'Capital' Imperialism and Exploitation in Ancient World-Systems u: Frank, A. G., Gills, B. K. (eds.), *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?*, Routledge, London, New York, 1993., 60.

kad i interkontinentalnom nivou, neformalnom razmjenom licem u lice, putem tzv. nizvodne mreže ili na formalnim trgovištima.⁴

Iako možemo pretpostaviti da je trgovačko pravo u različitim svojim formama vjerovatno staro koliko i trgovina sama,⁵ materijalni ostaci iz ovog razdoblja, ipak, govore samo o dobrima kojima se trgovalo, no vrlo malo o trgovini ili trgovcima.⁶ Tako konkretno saznanja o njegovom razvoju imamo tek na osnovu pisanih tragova drevnih naroda, iz kojih možemo zaključiti kako je od najstarijih vremena paralelno sa domaćom postojala i međunarodna trgovina.⁷

Razvoju trgovačkog prava su ogroman doprinos dali brojni narodi i civilizacije, počevši od gradova-država drevne Mezopotamije, preko Feničana, pa do Grka, Rimljana, i Arapa, koji su se smjenjivali na svjetskoj pozornici kao najmoćnija trgovačka carstva svoga vremena.

2. Propisi i trgovina u Mezopotamiji

Mezopotamija se s razlogom naziva “kolijevkom civilizacije”. U toj plodnoj ravnici, smještenoj između rijeka Eufrata i Tigrisa, prve

- 4 Dillian, C. D., Bello, C. A., Shackley, M. S., *Long-Distance Exchange of Obsidian in the mid-Atlantic United States* u: Dillian, C. D., White, C. L. (eds.), *Trade and Exchange Archaeological Studies from History and Prehistory*, Springer, New York, 2010., 17.
- 5 Brunori, L., „History of Business Law: A European History“, *GLOSSAE European Journal of Legal History*, vol. 15., br. 1/2018, 63; Goode, R., Kronke, H., McKendrick, E. (eds.) (2015.), *Transnational Commercial Law - Texts, Cases and Materials*, Oxford University Press, Oxford, 12.
- 6 Curtin (n 1) 71; Yellin, J., Levy, T. E., Rowan, Y. M., „New Evidence on Prehistoric Trade Routes: The Obsidian Evidence from Gilat, Israel“, *Journal of Field Archaeology*. vol. 23., br. 1/1996, 361–368; Bolvin, N., Frachetti M. D. (eds.) (2018.), *Globalization in Prehistory: Contact, Exchange, and the „People Without History“*, Cambridge University Press, Cambridge; Glascock, M. D., Braswell, G. E., Cobean, R. H., *A Systematic Approach to Obsidian Source Characterization* u: Shackley, S. M. (ed.), *Archaeological Obsidian Studies Method and Theory*, Plenum Press, New York, 1998., 15-65.
- 7 Bernstein, W. J. (2008.), *A splendid exchange: How trade shaped the world*, Grove Press, New York, 22.

su civilizacije ugledale svjetlo dana, te su onda, kao svjetionik osvjetljavale druge narode, prenoseći im svoja znanja i inovacije, poput pisma, novca i gradskog načina života. Ljudi se po prvi put u historiji, zahvaljujući obimnim sjetvama, nalaze u situaciji da imaju mnogo više hrane nego što im je potrebno da prežive, te su se zbog toga mogli posvetiti drugim poslovima, gradnji gradova, vođenju države ili ratovanju. No, za sve te poslove su im bili potrebni metali kojim je njihova domovina oskudijevala, pa su rješenje morali potražiti u susjednim, metalom bogatim oblastima. Vođeni željom za profitom, prvi trgovci putuju u strane zemlje, nabavljaju prijeko potrebne metale, i onda ih uz zaradu prodaju u matičnoj zemlji. No, nisu svi trgovci imali dovoljno sredstava za tako rizična i skupa putovanja. Tada oni koji imaju ogromne količine novca uz kamatu isti posuđuju trgovcima ili ga pak investiraju u zajednička partnerstva s ciljem podjele profita. Na taj način nastaju instituti koji u izmijenjenim i složenijim oblicima postoje i danas, a uz njih i mnoštvo ugovora kojima se uređuju različiti trgovački poslovi. Svi ti ugovori su podvrgnuti trgovačkim običajima i praksama, koji se s vremena na vrijeme kodificiraju, te se zajedno sa trgovcima, a vrlo često i vojnim osvajanjima, prenose na susjedne narode i države.⁸

Na gradski način života su krajem šestog milenijuma p.n.e. prvi prešli Sumerani u južnoj Mezopotamiji,⁹ a oni su razvili i prvo pismo, što im je omogućilo da prave prve pisane trgovačke ugovore i zakone, a za trgovinu su, prije izuma kovanog novca, koristili zlato i srebro kao standard. Konačno, oni su zaslužni i za kreiranje prvog kreditnog sistema.¹⁰ Sumeranima je stalna međunarodna trgovina na daljinu bila veoma značajna, a početkom četvrtog milenija p.n.e., zbog

---

8 Algaze, G. (2009.), *Ancient Mesopotamia at the Dawn of Civilization: the Evolution of an Urban Landscape*, University of Chicago Press, Chicago, 20-23 i 67-69; Tellier, L-N. (2009.), *Urban World History: An Economic and Geographical Perspective*, Presses de l'Universite du Quebec, Quebec, 21-75; Durant, W. (1954.), *The story of civilization: Our Oriental Heritage*, Simon and Schuster, New York, 124-125.

9 Leick, G. (2002.), *Mesopotamia: The Invention of the City*, Penguin Group, London, pogl. 1.

10 Howard, M. C. (2012.), *Transnationalism in Ancient and Medieval Societies: The Role of Cross-Border Trade and Travel*, McFarland, Jefferson, North Carolina, London, 30.

velike potrebe za metalima, dolazi do pojave organizovane trgovine u velikim razmjerama, te se tada, paralelno sa razvojem metalurgije, javljaju i prvi profesionalni trgovci.¹¹

Jedan od najznačajnijih sumerskih gradova-država je bio grad Ur, koji se, zahvaljujući tome što se nalazio u blizini Perzijskog zaljeva, te činjenici da je kanalima bio povezan sa Eufratom i Tigrisom, razvio u važan međunarodni trgovački centar;¹² trgovački putevi su išli kopnom, do raznih dijelova Srednjeg istoka, te morem, kroz Perzijski zaljev do Telmuna u današnjem Bahreinu, i dalje, do doline Inda, i današnjeg Afganistana.¹³

Krajem trećeg milenija p.n.e., dotad nezavisni gradovi-države Sumerana, potpadaju pod vlast Akađana, naroda sa područja centralne Mezopotamije, ali se trgovina na daljinu nastavila odvijati kopnom, rijekama i morem istim rutama kao i do tada. Ova trgovina je uglavnom ostala u rukama stranih trgovaca, ali su Akađani ponekad uspostavljali direktnu kontrolu nad njom osnivanjem ispostava duž trgovačkih puteva ili uključivanjem važnih trgovačkih centara u vlastito carstvo.¹⁴ Mezopotamija je u ovo doba bila središte trgovačkog sistema koji se protezao od Indije i centralne Azije na jednoj, do sjeveroistočne Afrike i granica Evrope na drugoj strani, a zvanična politika akadskih vladara je bila unaprjeđenje trgovine.¹⁵

I dok se trgovina kod Sumerana i Akađana uglavnom odvijala preko agenata koji su bili manje ili više u službi države, najstariji primjer privatnog poduzetništva je trgovački sistem grada Ašura iz drugog milenija p.n.e., koji je funkcionisao tako što su trgovci iz tog grada osnovali niz trgovačkih kolonija u naseobinama širom Anadolije.¹⁶ Ašur je naročito zanimljiv u odnosu na druge gradove Mezopotamije i zbog toga što se po bogatstvu uzdigao iznad njih zahvaljujući trgo-

11 Renfrew, C., Dixon, J. E., Cann, J. R., „Obsidian and Early Cultural Contact in the Near East“, Proceedings of the Prehistoric Society, vol. 32., br. 1/1966, 52.

12 Howard (n 10) 170.

13 *Ibid*, 31.

14 *Ibid*.

15 Smith (n2) 28.

16 Palmisano, A. (2018.), *The Geography of Trade: Landscapes of competition and long-distance contacts in Mesopotamia and Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Archaeopress Publishing, Summertown, 32; Smith (n 2) 29.

vini, a ne poljoprivredi.¹⁷

Centralni dio tog sistema je bilo udruženje trgovaca osnovano s ciljem predstavljanja njihovih kolektivnih interesa u odnosima sa vlastima, obzirom na to da su vladari vrlo rano shvatili kako je sa trgovcima najbolje postupati kao sa posebnom grupom, naročito ako među njima ima i stranih trgovaca, a sva udruženja trgovaca u Anadoliji su bila povezana u jednu mrežu sa sjedištem u Ašuru.¹⁸ Trgovci su radi trgovine na daljinu uglavnom osnivali trgovačka partnerstva i dionička društva, u kojim bi jedna ili više osoba investirala novac, dok bi druga osoba u svojstvu agenta putovala do udaljenih trgovačkih centara, a investitoru bi pripao dio profita.¹⁹

Isto tako, u Ašuru je bio razvijen sistem kratkoročnih i dugoročnih kredita, te su osobe koje su imale ogromne količine novca djelovale kao bankari s ciljem unaprjeđenja trgovine. Ovakve komercijalne aktivnosti, a naročito sistem kredita i investicija, su doveli do nastanka velikog broja ugovora, a u vezi s njima i sporova, naročito zbog problema sa plaćanjem, prijevare, bankrota i sl., koji su rješavani mirnim putem, arbitražom, ili od strane udruženja trgovaca ili gradskog vijeća.²⁰ Zanimljiva je i činjenica da su sistemu računanja, investicija, te strukturi partnerstva koji su razvijeni u Ašuru mogli parirati tek trgovački centri Mediterana hiljadu godina kasnije.²¹

Najpoznatiji grad nastao na području Mezopotamije je bio grad Babilon, koji se uzdigao za vrijeme kralja Hamurabija, te je od sredine

17 Polanyi, K., „Marketless Trading in Hammurabi’s Time“ u: Polanyi, K., Arensberg, C. M., Pearson, H. W. (eds.), *Trade and Markets in the Early Empires*, Free Press, Glencoe, 1957., 18.

18 Smith (n 2) 31.

19 Kuhrt, A., *The Old Assyrian Merchants* u: Parkins, H., Smith, C. (eds.), *Trade, Traders and the Ancient City*, Routledge, New York, 2005., 31.

20 Dercksen, J. G. (ed.) (1997.), *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia*, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul, Leiden; Veenhof, K. R., Eidem, J. (2008.), *Mesopotamia: The Old Assyrian Period*, Academic Press/Vandenhoeck & Ruprecht, Fribourg, Göttingen, 91-133;

21 Larsen, M., *Commercial Networks in the Ancient Near East* u: Rowlands, M. J., Larsen, M., Kristiansen, K. (eds.), *Centre and Periphery in the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987., 54.

18. vijeka p.n.e. bio njen najvažniji centar narednih 1.400 godina.²² Hamurabi je zauzeo sva važnija kraljevstva i gradove u Mezopotamiji, uključujući Ašur i Ur, te je time uspostavio kontrolu nad njihovom rasprostranjenom mrežom trgovačkih puteva, čiji je Babilon sada postao centar.²³ Uz Hamurabijevo ime se veže i njegov poznati zakonik iz 1780. godine p.n.e., koji je sadržavao mnoštvo odredbi trgovačkog i pomorskog prava,²⁴ među kojima se ističu odredbe o ugovorima,²⁵ a koji je bio pod snažnim uticajem sumerskog prava od nekoliko vijekova ranije.²⁶

3. Doprinos Feničana razvoju trgovine i trgovačkog prava

Ogroman doprinos razvoju trgovine i pomorskog trgovačkog prava su dali i Feničani, koji su, pored toga što su bili trgovci, bili i vrsni pomorci, istraživači i kolonizatori, i koji su svojim brodovima stizali do svih krajeva tada poznatog svijeta.²⁷ Oni su bili karika koja je povezivala brojne narode na Mediteranu, te su na taj način doprinijeli razvoju i širenju trgovačkih običaja i praksi, koja su na osnovu prirodne selekcije pravila opstajala stotinama, pa i hiljadama godina. Njihova domovina je bila na uskom području između Mediteranskog mora i planina Libana i Galileje,²⁸ a razvili su pomorsku trgovinu u tolikoj mjeri da takav nivo nije dostignut do srednjeg vijeka,²⁹ te su

22 Seymour, M. (2014.), *Babylon: Legend, History and the Ancient City*, I.B. Tauris, London, New York, 28.

23 Howard (n 10) 71; Leemans, W. F. (1950.), *The Old-Babylonian Merchant: His Business and His Social Position*, E. J. Brill, Leiden, 78.

24 Oppenheim, A. L., *The Seafaring Merchant of Ur* u: Possehl, G. L. (ed.), *Ancient cities of Indus*, Vikas Publishing House, New Delhi, 1979., 157.

25 Zuoli, Z., *The Principle of Freedom of Contract of CISG Needs to be Restricted for the Interests of the MSMEs - A Perspective of Developing Countries* u: Ramaswamy, M. P., Ribeiro, J. (eds.), *Harmonising Trade Law to Enable Private Sector Regional Development*, sv. XX, CLJP Hors Serie, 2016., 280.

26 Gold, E. (1981.), *Maritime Transport: The Evolution of International Marine Policy and Shipping Law* Lexington Books, Toronto, 5.

27 Howard (n 10) 128.

28 Warmington, B. H. (1960.), *Carthage*, Robert Hale, London, 15.

29 Register, L. B., *Notes on the History of Commerce and Commercial*

dominirali trgovinom na području Mediterana skoro hiljadu godina, od 12. vijeka p.n.e. do pada Kartage 146. godine p.n.e. Također su značajno uticali na trgovinu između Mezopotamije na jednoj i Egipta i Arabije na drugoj strani.³⁰

Iako njihovi zakoni nisu sačuvani, ili nikad nisu ni bili zapisani, a rimski izvori ih uopće ne citiraju,³¹ takav obim trgovine vjerovatno ne bi bio moguć bez razvijenog sistema trgovačkog prava, koje je, sve su prilike, bilo pod uticajem Babilona i Asirije,³² a postoji osnova za vjerovanje da su koristili primitivne forme mjenica i akreditiva.³³

Feničani su osnovali preko 50 gradova širom Mediterana, a najvažniji među njima je bila Kartaga, osnovana kao kolonija grada Tira.³⁴ Kako su fenički gradovi u matičnoj zemlji polako nazadovali pod ogromnim porezima različitih regionalnih sila čiji su vazali s vremena na vrijeme bili, Kartaga je preuzela kontrolu nad njihovim trgovačkim putevima, nadmašivši vremenom svoj matični grad, a njeni trgovci, koji su zaslužni za izum prodaje robe putem aukcije, su putovali kopnom - karavanskim putevima preko Sahare na jugu i do Perzije na istoku, te morem, širom Mediterana, do obala zapadne Afrike, Kanarskih ostrva na zapadu i Britanije na sjeveru.³⁵ Kartaga je i sama osnovala niz naseobina, poput onih na Malti i Balearskim ostrvima, dok su u lukama drugih naroda osnivali stalne trgovačke ispostave, bivajući time centar trgovačke mreže koja je obuhvatala većinu tada

---

Law: 1. Antiquity“, University of Pennsylvania Law Review, vol. 61.,br. 1/1913, 431.

30 Howard (n 10) 128.

31 Gormley, W. P., „*The Development of the Rhodian-Roman Maritime Law to 1681, with Special Emphasis on the Problem of Collision*“, Inter-American Law Review, vol. 3., br. 1/1961, 321.

32 Lobingier, C. S., „*The Maritime Law of Rome*“, Juridical Review, vol.47, 1/1935, 2.

33 Trimble, R. J., „*The Law Merchant and the Letter of Credit*“, Harvard Law Review, vol. 61, 1/1948, 984.

34 Howard (n 10) 174-175; Church, A.J., Gilman, A. (1889.), *Carthage; Or, The Empire of Africa*, T. Fisher Unwin, London, 3-8; Smith, R. B. (1913.), *Carthage and the Carthaginians*, Longmans, Green and Co., London, New York, Bombay i Calcuta, 3-47; Miles, R. (2010.), *Carthage Must Be Destroyed: The Rise and Fall of an Ancient Civilization*, Penguin Group, New York, pogl. 2.

35 Smith (n 2) 31.

poznatog svijeta.³⁶

4. Trgovina i trgovačko pravo u Grčkoj

Trgovina je bila pokretačka snaga i starogrčke ekonomije, donijela joj je ogromno bogatstvo, uz njezinu pomoć je izgrađeno mnoštvo velikih gradova, te je uposlen veliki broj rastućeg stanovništva, a s ciljem njezinog unaprjeđenja su razvijeni i bankovni, te sistem kovanja novca.³⁷ Starogrčki gradovi-države su bili poput srednjovjekovne Venecije, ili modernog Singapura, čije bogatstvo gotovo u cijelosti ovisi o trgovini.³⁸

I Grci su, baš kao i Feničani, osnovali niz naseobina i kolonija na ostrvima poput Krete, Roda i Kipra, na obalama Male Azije, na području istočnog Mediterana, od Sirije do Egipta, na obalama Crnog mora, te na zapadu, na obalama Sicilije, Italije, Galije i Španije, a koje su služile kao trgovačke ispostave ili nalazišta rijetkih materijala. Neke naseobine su, pak, bile samo trgovačkog karaktera, poput Masile, na mjestu današnjeg Marseja, a koja je i sama osnovala svoju trgovačku naseobinu u današnjoj Katalonji.³⁹ Egipatski faraon je Grcima dozvolio da na području Egipta osnuju trgovačku koloniju na Nilu, a do petog vijeka p.n.e. slične postaje niču i u Memfisu, te na drugim mjestima u Egiptu.⁴⁰

U trećem vijeku p.n.e. se kao važan trgovački centar razvija ostrvo Rodos, svojevrсна kapija za feničke trgovce koji su iz Levanta plovili u Egejsko more. Rodos je prvobitno bio pod snažnim uticajem Feničana, da bi kasnije, u šestom vijeku p.n.e., grčki uticaj postao dominantan. Uprkos tome, fenički trgovci su i dalje bili prisutni ne samo na Rodosu, već i u Atini, te širom stare Grčke.⁴¹

---

36 Howard (n 10) 174-175.

37 Durant, W. (2015.), *The story of civilization: The Life of Greece*, Simon and Schuster, New York, 575.

38 Castleden, R., (2005.), *Mycenaeans*, Routledge, London, New York, 188.

39 Howard (n 10) 130.

40 Curtin (n 1) 78-80.

41 Terpstra, T. (2019.), *Trade in the Ancient Mediterranean: Private Order and Public Institutions*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 58-64.

Sa Rodosa potiče najstariji trgovački zakonik o kojem imamo saznanje. Ovaj trgovački zakonik, za koji većina historičara smatra da je nastao u 3. vijeku p.n.e., dok drugi vjeruju da je mnogo stariji i da uopće ne potiče od Grka, već od drugih starijih civilizacija, u prvom redu Feničana,⁴² je bio pomorskog karaktera, i predstavlja kodifikaciju trgovačkih i pomorskih običaja koji su vijekovima prije toga primjenjivali trgovci na cijelom Mediteranu.⁴³ Podjednako prihvaćen kako od Grka, tako i od Rimljana, smatran je za *ius gentium* pomorskog prava Evrope,⁴⁴ te je u velikoj mjeri uticao na nastanak srednjovjekovnih kodifikacija pomorskog prava,⁴⁵ a njegovi osnovni principi su utkani i u moderno pomorsko pravo.⁴⁶

Upravo zbog toga što se značajan dio trgovine odvijao morskim putem, kao i zbog činjenice da su vlasnici brodova vrlo često bili sami trgovci, trgovačko i pomorsko pravo su dugo vremena bili neodvojivo povezani, a vezu između njih je slikovito predstavio Malynes u svom djelu o trgovačkom pravu iz 17. vijeka: „Nisu li pomorski zakoni uspostavljeni za odlučivanje o kontroverzama i razlikama koje se dešavaju između trgovaca i pomoraca? I nije li zgodno da ih trgovci poznaju?”⁴⁷

---

42 Benedict, R. D., „The Historical Position of the Rhodian Law“, Yale Law Journal, vol. 27., br. 1/1909, 223; Bewes, W. A. (1923.), *The Romance of the Law Merchant: Being an Introduction to the Study of International and Commercial Law: with Some Account of the Commerce and Fairs of the Middle Ages*, Sweet & Maxwell, London, pogl. 6.

43 Howard (n 10) 130.

44 Goode, Kronke, i McKendrick (n5) 13.

45 Berger, K. P., „The Lex Mercatoria (Old and New) and the TransLex-Principles“, paras. 8-20, https://www.trans-lex.org/the-lex-mercatoria-and-the-translex-principles_ID8, datum pristupa: 13. januara 2023. godine.

46 Gormley (n 31) 345.

47 Malynes, G., *Consuetudo, vel Lex Mercatoria or The Ancient Law-Merchant*, 1. izd., 1622, https://www.trans-lex.org/104970/_/malynes-gerard-consuetudo-vel-lex-mercatoria-or-the-ancient-law-merchant-/, datum pristupa: 13. januara 2022. godine.

5. Rimsko pravo

Mousourakis navodi da je uticaj Rimljana na razvoj prava u cijelosti, pa tako i trgovačkog prava bio ogroman, uprkos činjenici da nije riječ o pretežito trgovačkom narodu. Naime, rimsko pravo je njihov najvažniji i najdugotrajniji doprinos civilizaciji, obzirom na to da osnovni koncepti i instituti velikog broja pravnih sistema u svijetu upravo počivaju na njegovoj osnovi. U početku pravo male ruralne zajednice, strogo formalističko i mistično, ono se razvijalo paralelno sa napretkom i širenjem rimske države, da bi u konačnici postalo pravo ogromnog carstva sa sofisticiranim pravilima ugovornog prava, koje je obuhvatalo većinu tada poznatog svijeta. Propašću Zapadnog Rimskog carstva, urušava se i poredak zasnovan na rimskom pravu, da bi se ono ponovo, kao feniks, uzdiglo iz pepela u srednjem vijeku, kada ponovo pod uticajem glosatora počinje da oblikuje život zapadnog svijeta.⁴⁸

Rimsko pravo je svoj najveći procvat doživjelo u zlatno doba rimske države između vladavine careva Oktavijana i Marka Aurelija, između 31. godine p.n.e. i 180. godine, a koje karakteriše povećanje proizvodnje i trgovine, akumulacija kapitala i monetarna stabilnost.⁴⁹ Carstvo se tada prostiralo od Britanskih ostrva na sjeverozapadu, Grčke, Anadolije i Plodnog polumjeseca na istoku, i sjeverne Afrike na jugu, te je uključivalo skoro cijelu zapadnu Evropu.⁵⁰ Lista dobara koja su se slijevala u Rim je zaista impresivna, a ona su preko agenata ili sirijskih, odnosno grčkih trgovaca, u ogromnim količinama uvožena iz svih dijelova carstva. Ogromna bogatstva dolaze u Rim i posredstvom međunarodne trgovine, iz Partije, Perzije, Kine i Indije.⁵¹

Jedno od najvažnijih dostignuća Rimljana je shvatanje kako međunarodne (trgovačke) transakcije ne mogu biti tretirane na isti način kao i one domaće. Oni su tako razvili institute poput *ius gentium*-ai

---

48 Mousourakis, G. (2007.) *A Legal History of Rome*, Routledge, London, New York, ix; Mousourakis, G. (2015.), *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Springer International Publishing, Cham, 3.

49 Smith (n 2) 78; Tenney, F. (2004.), *An Economic History of Rome*, Batoche Books, Kitchener, 182-228.

50 Howard (n 10) 51.

51 Durant, W. (2011.), *The story of civilization: Caesar and Christ*, Simon and Schuster, New York, 328.

ius naturale-a, koji predstavljaju utjelovljenje ideje da valjanost pravnih sistema može biti ispitivana u odnosu na zdrav razum, te da su neki pravni principi univerzalno valjani.⁵² Rimljani su vrlo rano shvatili da pojedini pravni instituti, poput ugovora o prodaji, posluži ili zajmu, postoje u sličnom obliku i u drugim pravnim sistemima, tako da su takve institute koji su im bili zajednički sa drugim narodima smatrali pravom naroda – *ius gentium*. Ovakvo poimanje *ius gentium*-a je usko povezano sa prirodnim pravom ili barem sa zdravim razumom, koji određuje isto pravo za sve narode.⁵³ Poznati rimski pravnik Gaj ovakvom širem poimanju daje naziv *ius omnium gentium*, kako bi ga razgraničio od poimanja u užem smislu,⁵⁴ a koje uključuje, između ostalog, specifična, faktična pitanja postojećeg međunarodnog trgovačkog prava, te pravo koje je nastalo pod uticajem *praetor peregrinus*-a,⁵⁵ koji je vrlo često posuđivao rješenja od običaja međunarodne trgovine.⁵⁶ U vezi s time Ciceron i Justinijan pišu:

„Istinsko je pravo, zaista, ispravan razum, saglasan sa prirodom, svugdje je primjenjivo, konstantno i vječno; [...] niti će biti jedno pravo za Rim i drugo za Atinu; [...] već pravo koje je vječno i nepromjenjivo za sve ljude u svakom dobu [...] Razum je autor, izdavač i predlagač ovog prava; [...]“⁵⁷

52 Coquillette, D. R., „*Legal Ideology and Incorporation I: The English Civilian Writers, 1523-1607*“, Boston University Law Review, vol. 61, br. 1/1981, 23.

53 Mousourakis, G. (2012.), *Fundamentals of Roman Private Law*, Springer, Berlin, Heidelberg, 28.

54 Berger, A. (1953.), *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 528.

55 Najvažniji rimski sudski službenik je bio *praetor*. U početku je postojao samo *praetor urbanus* sa jurisdikcijom unutar gradskih zidina grada Rima, a sa ciljem odgovaranja na politički i ekonomski rast rimske države, te sa razvojem trgovačkih kontakata sa stranim narodima, odnosno povećanjem broja stranaca u samom Rimu, od 242. godine p.n.e. se imenuje poseban magistrat - *praetor peregrinus*, koji je isključivo bio nadležan za rješavanje sporova sa stranim elementom. Coquillette (n 52) 24.

56 Goldman, B., „*Lex Mercatoria*“, Forum Internationale, vol. 3, br. 1/1983, 3.

57 Cicero, M. T. (1884.), *The Republic and the Laws*, prev. Hardingham, G. G., B. Quaritch, 257.

„Civilno pravo [*ius civile*] se razlikuje od prava naroda [*ius gentium*]. Svaka zajednica koja je uređena na osnovu zakona i običaja koristi dijelom svoje pravo, a dijelom pravo koje je zajedničko za sve narode. Pravo koje ljudi donose za uređivanje vlastitih odnosa pripada isključivo toj državi i zove se civilno pravo [*ius civile*], jer je riječ o pravu određene države. Ali, pravo koje prirodni razum uspostavlja za cijelo čovječanstvo primjenjuje se jednako među svim narodima [*ius gentium*], jer ga sve nacije koriste.“⁵⁸

Obzirom na to da je *ius gentium* primjenjivano u sporovima koji su uključivali ljude različitog porijekla, ono je bilo zasnovano na zdravom razumu, korisnosti i pravednosti, koji su potvrđeni općom i preovlađujućom upotrebom među mnogim zajednicama, te nije bilo ograničeno strogim formalizmom rimskog *ius civile*-a.⁵⁹ Naprotiv, formalizam je bio žrtvovan u korist razvoja međunarodne trgovine, a nakon određenog vremena se *ius gentium*, pod uticajem *praetor*-a, počeo primjenjivati i na ugovore među rimskim građanima, što je bio prirodan put razvoja rimskog prava, vodeći u konačnici spajanju ova dva sistema.⁶⁰ Upravo je najbolji primjer za inkorporisanje *ius gentium*-a u rimsko pravo *Lex Rhodia de iactu*, koji je zasnovan na gore spomentom zakoniku trgovačkih i pomorskih običaja sa ostrva Rodos.⁶¹ Konačno, Register navodi kako su glavni izvori rimskog trgovačkog prava su bili *Lex Rhodia de iactu*, *Edictum Perpetuum*,⁶² *Codex Theodosianus*,⁶³ [koji je 438. godine objavio car Theodosius II na istoku, i Valentin III na

---

58 Moyle, J. B. (ed.) (1906.), *The Institutes of Justinian*, Clarendon Press, 7.

59 Mousourakis (n 53) 29.

60 Berger (n 54) 528-529.

61 Gormley (n 31) 321.

62 *Praetor*-isu svake godine prilikom stupanja na dužnost izdavali *Edictum* u kojem su objavljivali način svog rada, a vrlo često su prihvatili i rad svojih prethodnika, pa je vremenom nastala zbirka sudske prakse pod nazivom *Edictum Perpetuum*. Berger (n 54) 448-449.

63 Službena zbirka carskih konstitucija od 312. do 438. godine. Berger (n 54) 92.

zapadu],⁶⁴ *Corpus Iuris Civilis*,⁶⁵ te *Basilica*⁶⁶ [koja je bila na snazi do pada Konstantinopolja 1453. godine].⁶⁷

6. Doprinos Arapa razvoju trgovačkog prava i trgovine

Arapsko osvajanje teritorija koje se protezalo od Španije na zapadu do granica Kine na istoku dovelo je do stvaranja jedinstvene ekonomske cjeline koja je povezivala trgovinu najvećih trgovačkih čvorišta u srednjem vijeku – Mediterana i Indijskog okeana.⁶⁸ Nakon što su zauzeli gradove Sirije, Mezopotamije i Egipta, koji su, poput Damaska i Aleksandrije, imali dugu historiju trgovačkog prosperiteta, Arapi su preuzeli trgovačku tradiciju grčkih, sirijskih i jevrejskih trgovaca,⁶⁹ te su dominirali trgovinom na Mediteranu i Indijskom

64 Rimski car Teodozije je 395. godine podijelio Rimsko carstvo na istočni i zapadni dio. Zapadno carstvo je prestalo da postoji stotinu godina kasnije, a Istočno carstvo je nastavilo da živi pod imenom Bizantija sve do 1453. godine. Nakon pada zapadnog dijela carstva, centar međunarodne trgovine postaje Konstantinopolj, koji će to ostati sve do uzdizanja Arapa u osmom vijeku. Hourwich, I. A., „*The Evolution of Commercial Law*“, *American Bar Association Journal*, vol. 1, br. 1/1915, 73.

65 Kodifikacija cara Justinijana iz 6. vijeka, danas poznata pod nazivom *Corpus Iuris Civilis*. Riječ je o jednom od najvažnijih pravnih poduhvata ikad učinjenih, a njen uticaj je ogroman, obzirom na to da je predstavljala osnovu za nastanak kontinentalnih pravnih sistema kontinentalne Evrope. Mousourakis (n 48) 190.

66 Zbirka pomorskih pravila sačinjena na sistematičan način, a koju je izdao car Basilius I u 9. vijeku. Trakman, L. E. (1983.), *The Law Merchant: The Evolution of Commercial Law*, Fred B. Rothman & Co., Littleton, 8.

67 Register (n 29) 349.

68 Durant, W. (1950.), *The story of civilization: Age of Faith*, Simon and Schuster, New York, 208.

69 Walbank, F. W., *Trade and Industry under the Later Roman Empire in the West* u: Postan, M. M., Miller, E. (eds.), *The Cambridge Economic History of Europe: Volume 2, Trade and Industry in the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008., 411.

okeanu u periodu između osmog i jedanaestog vijeka.⁷⁰ O uticaju koji su imali na trgovinu govori činjenica da su skoro svi moderni jezici usvojili arapske riječi poput karavan, bazar, tarifa, ček, broker itd.⁷¹

Arapli su, osim što su preuzeli zatečene trgovačke prakse i običaje koji su bili primjenjivani na Mediteranu, kreirali i mnoštvo pravnih instituta, koji su se onda, putem italijanskih trgovaca, uz izvjesne modifikacije i poboljšanja, proširili cijelom Evropom,⁷² a među njima se naročito ističu različiti kreditni aranžmani, poput *hawale* (prijenos duga, novacija) i *suftaje* (akreditiv).⁷³

7. Zaključna razmatranja

Proučavanje trgovačkog prava kroz historiju, od drevnih vremena do srednjeg vijeka, ukazuje na ogroman doprinos različitih civilizacija razvoju ove grane prava. U ovom članku smo ukratko predstavili način na koji su različite civilizacije, uključujući Mezopotamiju, Fenikiju, Grke, Rimljane i Arape, doprinijele razvoju trgovačkog prava. Također je pokazano kako su se trgovačke prakse i običaji prenosile iz jedne civilizacije u drugu, što je dovelo do stvaranja *lex mercatoria*, prve faze u nastanku modernog (međunarodnog) trgovačkog prava. Konačno, važno je napomenuti da je razvoj trgovačkog prava kontinuiran proces i da je naslijeđe prošlih civilizacija u velikoj mjeri utjecalo (i još uvijek utječe) i na moderna rješenja iz ove grane prava.

---

70 Risso, P. (1995.), *Merchants and Faith. Muslim Commerce and Culture in the Indian Ocean*, Westview Press, Boulder, 9.

71 Hourwich (n 64) 73.

72 Ray, N. D., „*The Medieval Islamic System of Credit and Banking: Legal and Historical Considerations*“, *Arab Law Quarterly*, vol. 12., br. 1/1997, 50.

73 Udovitch, A. L., „*Credit as a Means of Investment in Medieval Islamic Trade*“, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 87., br. 1/1967, 260-262.

Literatura

1. Algaze, G. (2009.), *Ancient Mesopotamia at the Dawn of Civilization: the Evolution of an Urban Landscape*, University of Chicago Press, Chicago
2. Benedict, R. D., „The Historical Position of the Rhodian Law“, *Yale Law Journal*, vol. 27., br. 1/1909
3. Berger, A. (1953.), *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, The American Philosophical Society, Philadelphia
4. Berger, K. P. „The Lex Mercatoria (Old and New) and the TransLex-Principles“, paras. 8-20, https://www.trans-lex.org/the-lex-mercatoria-and-the-translex-principles_ID8, datum pristupa: 13. januara 2023. godine
5. Bernstein, W. J. (2008.), *A splendid exchange: How trade shaped the world*, Grove Press, New York
6. Bewes, W. A. (1923.), *The Romance of the Law Merchant: Being an Introduction to the Study of International and Commercial Law: with Some Account of the Commerce and Fairs of the Middle Ages*, Sweet & Maxwell, London
7. Bolvin, N., Frachetti M. D. (eds.) (2018.), *Globalization in Prehistory: Contact, Exchange, and the „People Without History“*, Cambridge University Press, Cambridge
8. Brunori, L., „History of Business Law: A European History“, *GLOSSAE European Journal of Legal History*, vol. 15., br. 1/2018, 63; Goode, R., Kronke, H., McKendrick, E. (eds.) (2015.), *Transnational Commercial Law - Texts, Cases and Materials*, Oxford University Press, Oxford
9. Castleden, R., (2005.), *Mycenaeans*, Routledge, London, New York
10. Church, A. J., Gilman, A. (1889.), *Carthage; Or, The Empire of Africa*, T. Fisher Unwin, London, 3-8
11. Cicero, M. T. (1884.), *The Republic and the Laws*, prev. Hardingham, G. G., B. Quaritch
12. Coquillette, D. R., „Legal Ideology and Incorporation I: The English Civilian Writers, 1523-1607“, *Boston University Law Review*, vol. 61, br. 1/1981

13. Curtin, P. D. (1984.), *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge University Press, Cambridge
14. Dercksen, J. G. (ed.) (1997.), *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia*, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul, Leiden
15. Dillian, C. D., Bello, C. A., Shackley, M. S., *Long-Distance Exchange of Obsidian in the mid-Atlantic United States u: Dillian, C. D., White, C. L. (eds.), Trade and Exchange Archaeological Studies from History and Prehistory*, Springer, New York, 2010
16. Durant, W. (1950.), *The story of civilization: Age of Faith*, Simon and Schuster, New York
17. Durant, W. (1954.), *The story of civilization: Our Oriental Heritage*, Simon and Schuster, New York
18. Durant, W. (2011.), *The story of civilization: Caesar and Christ*, Simon and Schuster, New York
19. Durant, W. (2015.), *The story of civilization: The Life of Greece*, Simon and Schuster, New York
20. Ekholm, K., Friedman, J. ,*Capital' Imperialism and Exploitation in Ancient World-Systems u: Frank, A. G., Gills, B. K. (eds.), The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?*, Routledge, London, New York, 1993.
21. Glascock, M. D., Braswell, G. E., Cobean, R. H., *A Systematic Approach to Obsidian Source Characterization u: Shackley, S. M. (ed.), Archaeological Obsidian Studies Method and Theory*, Plenum Press, New York, 1998.
22. Gormley, W. P., „The Development of the Rhodian-Roman Maritime Law to 1681, with Special Emphasis on the Problem of Collision“, *Inter-American Law Review*, vol. 3., br. 1/1961
23. Gold, E. (1981.), *Maritime Transport: The Evolution of International Marine Policy and Shipping Law* Lexington Books, Toronto
24. Goldman, B., „Lex Mercatoria“, *Forum Internationale*, vol. 3, br. 1/1983

25. Hourwich, I. A., „The Evolution of Commercial Law“, American Bar Association Journal, vol. 1, br. 1/1915
26. Howard, M. C. (2012.), Transnationalism in Ancient and Medieval Societies: The Role of Cross-Border Trade and Travel, McFarland, Jefferson, North Carolina, London
27. Kuhrt, A., The Old Assyrian Merchants u: Parkins, H., Smith, C. (eds.), Trade, Traders and the Ancient City, Routledge, New York, 2005.
28. Larsen, M., Commercial Networks in the Ancient Near East u: Rowlands, M. J., Larsen, M., Kristiansen, K. (eds.), Centre and Periphery in the Ancient World, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
29. Leemans, W. F. (1950.), The Old-Babylonian Merchant: His Business and His Social Position, E. J. Brill, Leiden
30. Leick, G. (2002.), Mesopotamia: The Invention of the City, Penguin Group, London
31. Lobingier, C. S., „The Maritime Law of Rome“, Juridical Review, vol.47, 1/1935
32. Malynes, G., Consuetudo, vel Lex Mercatoria or The Ancient Law-Merchant, 1. izd., 1622, https://www.trans-lex.org/104970/_/malynes-gerard-consuetudo-vel-lex-mercatoria-or-the-ancient-law-merchant-/, datum pristupa: 13. januara 2022. godine
33. Miles, R. (2010.), Carthage Must Be Destroyed: The Rise and Fall of an Ancient Civilization, Penguin Group, New York
34. Mousourakis, G. (2007.) A Legal History of Rome, Routledge, London, New York
35. Mousourakis, G. (2012.), Fundamentals of Roman Private Law, Springer, Berlin, Heidelberg
36. Mousourakis, G. (2015.), Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition, Springer International Publishing, Cham
37. Moyle, J. B. (ed.) (1906.), The Institutes of Justinian, Clarendon Press

38. Oppenheim, A. L., *The Seafaring Merchant of Ur* u: Possehl, G. L. (ed.), *Ancient cities of Indus*, Vikas Publishing House, New Delhi, 1979.
39. Palmisano, A. (2018.), *The Geography of Trade: Landscapes of competition and long-distance contacts in Mesopotamia and Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Archaeopress Publishing, Summertown
40. Polanyi, K., „Marketless Trading in Hammurabi’s Time“ u: Polanyi, K., Arensberg, C. M., Pearson, H. W. (eds.), *Trade and Markets in the Early Empires*, Free Press, Glencoe
41. Ray, N. D., „The Medieval Islamic System of Credit and Banking: Legal and Historical Considerations“, *Arab Law Quarterly*, vol. 12., br. 1/1997
42. Register, L. B., „Notes on the History of Commerce and Commercial Law: 1. Antiquity“, *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 61., br. 1/1913
43. Renfrew, C., Dixon, J. E., Cann, J. R., „Obsidian and Early Cultural Contact in the Near East“, *Proceedings of the Pre-historic Society*, vol. 32., br. 1/1966
44. Risso, P. (1995.), *Merchants and Faith. Muslim Commerce and Culture in the Indian Ocean*, Westview Press, Boulder
45. Seymour, M. (2014.), *Babylon: Legend, History and the Ancient City*, I.B. Tauris, London, New York
46. Smith, R. B. (1913.), *Carthage and the Carthaginians*, Longmans, Green and Co., London, New York, Bombay i Calcuta
47. Smith, R. L. (2009.), *Premodern Trade in World History*, Routledge, London, New York
48. Tellier, L-N. (2009.), *Urban World History: An Economic and Geographical Perspective*, Presses de l’Universite du Quebec, Quebec
49. Tenney, F. (2004.), *An Economic History of Rome*, Batoche Books, Kitchene
50. Terpstra, T. (2019.), *Trade in the Ancient Mediterranean: Private Order and Public Institutions*, Princeton University Press, Princeton and Oxford

51. Trakman, L. E. (1983.), *The Law Merchant: The Evolution of Commercial Law*, Fred B. Rothman & Co., Littleton
52. Trimble, R. J., „The Law Merchant and the Letter of Credit“, *Harvard Law Review*, vol. 61, 1/1948
53. Udovitch, A. L., „Credit as a Means of Investment in Medieval Islamic Trade“, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 87., br. 1/1967
54. Veenhof, K. R., Eidem, J. (2008.), *Mesopotamia: The Old Assyrian Period*, Academic Press/Vandenhoeck & Ruprecht, Fribourg, Göttingen
55. Walbank, F. W., *Trade and Industry under the Later Roman Empire in the West*: Postan, M. M., Miller, E. (eds.), *The Cambridge Economic History of Europe: Volume 2, Trade and Industry in the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
56. Warmington, B. H. (1960.), *Carthage*, Robert Hale, London
57. Yellin, J., Levy, T. E., Rowan, Y. M., „New Evidence on Pre-historic Trade Routes: The Obsidian Evidence from Gilat, Israel“, *Journal of Field Archaeology*. vol. 23., br. 1/1996
58. Zuoli, Z., *The Principle of Freedom of Contract of CISG Needs to be Restricted for the Interests of the MSMEs - A Perspective of Developing Countries*: Ramaswamy, M. P., Ribeiro, J. (eds.), *Harmonising Trade Law to Enable Private Sector Regional Development*, sv. XX, CLJP Hors Serie, 2016.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF COMMERCIAL LAW: FROM ANCIENT TIMES TO MIDDLE AGES

Kenad Osmanović, PhD

Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina

e-mail: kenadosmanovic@gmail.com

Summary

This paper explores the history of commercial law from ancient times to the Middle Ages, focusing on the impact of various civilizations, including the Mesopotamia, Phoenicia, Greeks, Romans, and Arabs, on its development. The article also examines how commercial practices were transferred from one nation to another, which led to the creation of *lex mercatoria*, the first phase in the development of modern (international) commercial law.

Key words: *Commercial law, lex mercatoria*